

В ТЪРСЕНЕ НА МАКЕДОНСКАТА ИДЕНТИЧНОСТ: Впечатления от една научна конференция в Скопие

Пламен Димитров

За българите македонската история е тема като футбола и политиката – всеки се чувства компетентен да изкаже мнение по нея и да го оцвети с ирония или сарказъм в зависимост от настроението си. Дваж позикусителен е македонският сюжет за професионалните историци. В София има цял Македонски научен институт, а в Скопие – Институт за национална история. Именно скопската институция бе организатор на една любопитна конференция, която софийските познавачи на Македония биха определили като „ненаучна“ само като чуят нейната тема: „Македонскиот идентитет низ историјата“. И така, от 10 до 12 октомври 2008 г. имах възможността да участвам в търсенето на „македонскиот идентитет“ през вековете заедно с колеги от Скопие, Русия, САЩ, Австрия, Гърция, Сърбия, Полша. Българите бяхме трима или по-точно двама и половина, тъй като освен мен и Петко Христов от Института по етнография, като представител на „Република Бугарија“ фигурираше и съпредседателят на ОМО „Илинден-Пирин“ Стойко Стойков, който е с македонско национално самосъзнание. Тук трябва да благодаря на организаторите на „собирот“, които приеха моята заявка за участие, макар че я направих много след крайния срок и освен това не бе трудно да се предвиди, че в доклада ми ще има тези, които са в противоречие с

официалната скопска историография.

Конференцията бе юбилейна по случай 60-годишнината на Института за национална история и съответно бе финансирана от държавата. Кое то пък предполага, че вбитовоотношениеучастниците не можеха да се оплачат – след пленарните заседания научните дискусии бяха гарнирани с жолта ракия и култовото вино „Т’га за југ“. Аз пристигнах по средата на първия ден на „собирот“ и така си спестих античните и средновековни сюжети от програмата, в която фигурираха доклади от типа на „Античните македонци и ние“ и „Македонскиот идентитет во ранниот среден век(VI-IX в.).“

По въпроса за идентичностите в Османската империя говори Драги Георгиев, който разви добре познатата и в българската историография теза, че избистрянето на самосъзнанието на населението в Македония започва през 60-те години на 19-ти век, когато се появява противопоставянето „славяни-гърци“. Така главният акцент в идентичността се пренася от религиозния върху лингвистичния елемент. Според Георгиев от това време датира и написването на първите „трудове на македонски славянски диалект“. Веднага след него въодушевение в залата предизвика американецът Виктор Фридман, представен като човек, който „от години работи за афирмацията на македонскиот идентитет“. Неговата тема бе за четириезичния речник на Георги Пулевски, в който имало опити за хармонизиране на „етническата с гражданската национална идентичност“. Фридман говори на отличен македонски, а впоследствие ми сподели, че е „чистокръвен американец“ (каквото и да значи това) от Чикаго и в произхода му няма никаква балканска нишка. В същата сесия имаше и обратен пример – македонец (Горан Янев) да чете доклада

си на английски. Явно младата генерация скопски изследователи залагат на езика на Шекспир, защото намерение да говори на английски имаше и Жидас Даскаловски, но председателството го разубеди с мотива, че няма да бъде разбран от мнозина. Тогава той направи уговорката, че ще се изкаже на родния си език, но на македонски се затруднявал с терминологията. Най-куриозното бе, че в един момент Даскаловски, който е завършил Американския университет в Благоевград, употреби българската дума „намеса“ като каза, че не се сеца как е тя на македонски.

Типичен пример за тенденциозно тълкуване на изворите даде Ванчо Георгиев, който бе посветил доклада си на българските свидетелства за македонската идентичност в края на 19-ти и началото на 20-ти век. Според докладчика такова доказателство били изказванията на българския търговски агент в Солун Атанас Шопов, който в разговори с турски официални лица казвал, че „по-големият дял от жителите на София са македонци“. Приведени бяха и други подобни изявления на български дипломати, които всъщност доказват не наличието на македонска идентичност, а единствено добре известния факт, че в началото на 20-ти век голям дял от българските офицери, чиновници и политици са емигранти от Македония. Накрая докладчикът заключи, че няма как българите да не са признавали македонската идентичност, щом и първият им историк Паисий също е бил македонец. Интересно защо той не е написал македонска, а българска история?

Тихите води на казионната историография обаче се превърнаха в бурно море когато думата взе Стоян Киселиновски, който е родом от костурското село Бъмбоки. Той започна с някаква история за чешки

дисидент, който предпочел да мълчи, отколкото да си изкриви душата и да каже добра дума за комунистите. Така докладчикът намекна, че в Скопие все още няма пълна свобода на изразяване на научни мнения. Накратко, тезата на Киселиновски, формулирана и в новоизлязлата му книга „История на Македония“, е следната. В македонското революционно движение има две етно-исторически тенденции. Първата Киселиновски нарича македонско движение, а втората – македонско национално движение. Дейците на македонското движение са били с българско самосъзнание, а тези на македонското национално движение – с македонско. Без да ги назовава поименно, Киселиновски причислява към българската линия в македонската история всички възрожденци плюс ВМРО с всичките ѝ войводи. Македонското национално движение пък имало изяви само в културен план. Според Киселиновски „македонската етничка свест“ се появява едва в началото на 20-ти век с излизането на книгата на Мисирков „За македонските работи“. Конфликтите в революционното движение между „върховисти“ и „централисти“ пък имат само политическа, но не и етническа основа. По време на Втората световна война сред македонските комунисти има две линии – националистическа с представител Шарло и проюгославска, която в крайна сметка надделява. Противно на утвърдените в Скопие тези, Киселиновски отрежда ролята на „лошия“ в македонската история на Белград, а не на София.

Докладът на Киселиновски бе катализаторът, който изведе на сцената главния герой в този първи ден на конференцията. Всъщност той е централна фигура в македонската историография през последните две-три десетилетия. Става дума за академик Блаже Ристовски.

Макар че бях чувал за него и бях чел чудесното описание на Чавдар Маринов за предишната юбилейна конференция на македонските историци от 2003 г., аз дори не знаех дали Ристовски е още жив. Оказа се, че той не само е жив, но и здрав, енергичен и с бистър ум. Справка с Уикипедия показва, че биографът на Мисирков е роден през 1931 г. в Кавадарско. Блаже Ристовски си бе приготвил пространни коментари за почти всички прочетени доклади като естествено най-критичен бе към Киселиновски. Академикът изтъкна, че Екзархията тласкала Македония към България, а иначе преди това имало голяма македонска емиграция и в Сърбия, и в Гърция. А понеже нямало как султанът да позволи създаването на две славянски църкви в империята му, македонците останали без тяхната Охридска патриаршия. Трябва да се разграничи докъде е България и докъде – Македония, отсеке академикът като напомни, че границата на България според Берлинския договор не случайно минавала по Стара планина. Опитвайки се да омаловажи факта, че първоначално македонската революционна организация се казва „македоно-одринска“, Ристовски мимоходом отбеляза, че „това име ни направи големи проблеми“. Той изтъкна, че братя Миладинови, Жинзифов и другите „преродбеници“ са македонци по потекло и имат принос за развитието на „македонската национална свест“. „Затова тени се полагат на нас – каза Ристовски, но тутакси доби великодушно – ние нямаме нищо против българската историография да ги ползва, но нека и на нас да ни ги признаят“. По въпроса за това, че някои македонски дейци се декларирали за българи, академикът обясни този факт с историческите обстоятелства като даде пример със себе си – „ами и аз се декларирах като българин в България“ (вероятно

става дума за периода 1941-1944 г.- б. а.).

Ристовски с лекота боравеше с факти, имена и години и си личи, че е отличен познавач на материята. От време на време обаче си служеше с доказателства от типа „това аз съм го изследвал в моята книга през 1966 г.“ без да обяснява за какво става дума и за коя точно книга говори. Както и Чавдар Маринов отбелязва, една от любимите мишени за критиките на Ристовски е ВМРО. „Революционната организация никога не е проговорила за македонски език и македонска църква, напротив – бори се срещу тия, които се застъпват за това“ – разгневи се академикът. Той даде за пример случая, когато „34 села във Велешко декларирали, че искат да имат македонски училища“, но хората на ВМРО хванали македониста Димитър Чуповски и „с пиistol в устата“ го принудили да се откаже от тази идея. Поантата в нападките на Ристовски срещу ревизионистите бе в думите: „за моята история не му давам право на никой да я тълкува, аз ще си я тълкувам“. Подобна рецепта за научно дирене звучи като диагноза за македонската историография. Но преди да погледнем със снизхождение на съседите в Скопие не е зле да припомним, че през миналата година почти в същия дух се изказа и българският президент. По повод на дискусията около проекта на Улф Брунбауер и Мартина Балева за Баташкото клане докторът по история Георги Първанов отсече, че „всеки опит да бъде пренаписвана историята... ще срещне отрицанието на цялото българско общество“.

Макар че в общи линии Ристовски се съгласи със схемата на Киселиновски като каза, че „централисти и върховисти нямат разлика по националния въпрос“, той все пак отбеляза, че не му допада „схематизма“ на колегата, защото „няма левица и десница, има

македонско и немакедонско движение". Академикът направи и житейска равносметка като каза, че е посветил цялата си кариера на това да „покаже континуитета на македонското национално движение". Тук Блаже Ристовски неочаквано нападна отсъстващият от залата друг виден авторитет на скопската историография Иван Катарджиев, който пишел, че „македонска нация има чак от 1939 или дори от 1944 г". (за дискусиата между Ристовски и Катарджиев през 2003 г. виж описанието на Чавдар Маринов на: <http://www.makedonskatribuna.com/KMISSOFIA.htm>)

Друга основна фигура на „собирот" беше директорът на Института за национална история проф. Тодор Чепреганов, който е от щипската махала Ново село – родното място на Тодор Александров, Ванче Михайлов, Михайло Апостолски и Тодор Павлов. От позицията на човек с доста богато научно творчество, подкрепена от административния авторитет на началник, Чепреганов атакува Киселиновски като каза, че въпросните тези ги слуша „не знам за кой път, може би за 20-ти". „Защо смяташ, че не може да я кажеш истината?" – попита гневно той. После добави: „Кажи ги Даме и Гоце, че са бугари! Не е така – наши са! И Тодор (Александров) е наш! Кажи ги кои в кое движение са и от кога има македонско национално движение." С още по-голям плам и гняв представителят на македонската емиграция в Австралия Ицо Найдоски поиска от Киселиновски да избори поименно кои са българи и кои македонци в македонското национално движение. „Кажи ми как Тодор Александров го пазеше македонският национален идентитет!" – призова той.

Незнайно защо Киселиновски избегна директния отговор на тези въпроси и не назова нито едно име на

деец на македонското движение с българска идентичност. Той се задоволи с това да повтори, че македонската десница всъщност е била българско движение и, че в македонската комунистическа левица си дават среща потомците на сръбското и на македонското национално движение като резултатът е антибългаризъм.

Изненадващо за мен никакви дискусии не предизвика докладът на добре познатият в София директор на Архива на Македония Зоран Тодоровски. Той също е една от най-интересните и важни фигури в македонската историография през последните години главно заради изследванията за историята на ВМРО между двете световни войни – сюжет, на който авторитети като Блаже Ристовски гледат с омерзение. Тодоровски се представи с доклад за Владислав Ковачев, чието дело било „премълчавано и в българската, и в македонската историография“, тъй като в България той бил смятан за „федералист“, а в Македония – за „върховист“. Докладчикът изтъкна едно изказване на убитият през 1924 г. Владислав Ковачев, който казва, че „македонският въпрос вече не е изключително български, както го третирахме до Първата световна война“. Зоран бързаше за някаква церемония в парламента и се появи на конференцията само за час-два, но от него научих, че изграждането на музея на ВМРО напредва с бързи темпове и в Украйна вече са поръчани восъчни фигури на всички по-видни войводи и дейци на организацията. В същата сграда в центъра на Скопие ще има и музей на жертвите на комунизма в Македония.

С изключение на тезите на Стоян Киселиновски, почти всички доклади, посветени на периода до края на Втората световна война, се движеха в канавата на традиционното за скопската историография схващане

за наличието на македонска нация през целия XIX и XX век. Впечатляващо бе премълчаването на данните от публикувания през миналата година личен дневник на Кръсте Мисирков, който предизвика скандал в Скопие и роди обвинения срещу споменатия вече Зоран Тодоровски, че прави „българска пропаганда“ чрез издаването на това произведение. След доклада на Орде Ивановски за процесите срещу дейците на ВМРО (об.) през 1935-1936 г., се породи спор между него и Блаже Ристовски дали с прословутото си решение от 1934 г. Коминтерна признава македонската нация или само констатира наличието ѝ. Аз лично не разбрах смисъла на тази препирня, но от нея стана ясно, че всъщност не Ристовски, а Орде Ивановски е доайена на скопските историци. Той дори разказа лични спомени от изборите за югославски парламент през 1939 г., когато бил дете.

Другата голяма липса бе темата за развитието на македонската идентичност след 1944 г. На този период бе посветен докладът на бившия директор на Института за национална история Новица Веляновски, но той целеше единствено да обясни защо Белград не откликвал достатъчно радушно на иредентистките амбиции на Скопие спрямо Пиринска и Егейска Македония. Скопските историци обикновено обясняват пробългарските тенденции в македонското самосъзнание през 19-ти век с липсата на македонска държава. Затова е логично да предположим, че когато тази държава най-сетне се появява под формата на съюзна федеративна република в рамките на Титова Югославия, тя ще играе активна роля за формирането на националната идентичност. Този сюжет обаче така и не бе засегнат от скопските колеги, които поглеждат доста срамежливо към „купешките“ съвременни теории за нацията и

национализма. Днешните позиции на македонската историография по въпроса бяха фиксирани най-точно в думите на директора Тодор Чепреганов, който заяви, че „идентитетот е неменлив“. Все пак в друго свое изказване той констатира, че след 1870 г. българската и сръбската пропаганда започнали за разрушават „македонскиот чист идентитет“. Симптоматична бе и забележката на Биляна Ристовска-Йосифовска (тя е дъщеря на Блаже Ристовски), която каза, че „трябва да се позоваваме и на нашите изследователи, а не само на чуждите теории“.

По интересен начин върху представите за историческите събития влияят и днешните етнонационални проблеми на Република Македония. След Охридското споразумение от 2001 г. край Вардар вече са наясно, че националната идентичност не може да се изгради единствено въз основа на македонското етническо самосъзнание и историческа митология. Оптимистите се хващат за лансираната от Запада възможност за формирането на гражданска нация, в която националната принадлежност ще се определя от гражданството и местоживеенето, а не от етническия произход. Песимистите пък не вярват, че албанското малцинство в Република Македония ще пожелае да бъде част от някаква хипотетична гражданска нация. На конференцията в Скопие изразител на първото мнение бе Горан Янев, който сега работи в германския институт „Макс Планк“, а преди това е защитил докторат в Оксфорд. Според него досегашният исторически дискурс в Скопие върви в погрешна посока. Необходимо е да се изтъква, че македонското освободително движение всъщност е мултикултурно. Според Янев историята показва, че македонското и албанското движение не са били в конфликт, а са си сътрудничили. Кресненското

въстание (1878 г.) пък било пример за "civil nationalism". В крайна сметка изводът на Янев е, че македонското национално-освободително движение е "ethnically inclusive rather than exclusive". Отпор на тези схващания най-напред даде Тодор Чепреганов, който каза, че мултикултурализмът е хубаво нещо, но в световен мащаб се е провалил и на Балканите само Македония била останала мултикултурна държава. Още по-цветист бе Блаже Ристовски, който констатира саркастично, че „тоя мултикултурализъм ни доведе до това дередже да станем „Северна Македония“.

Към сюжета за мултикултурализма може да бъде отнесен и доклада на Страшко Стояновски за идентичността на македонците мюсюлмани. Той обаче получи неочаквани критики от две посоки. От една страна Драги Георгиев въобще отрече възможността мюсюлмани да бъдат част от македонската нация, а от друга Тодор Чепреганов каза, че мюсюлманите в страната се обиждали от изкуственото им отделяне от останалите македонци. Съответно названията „торбеши“ и „македонци мюсюлмани“ също били обидни. Всъщност показателен за „мултиетничността“ на македонската историческа наука е фактът, че на конференцията в Скопие нямаше нито едни докладчик от албанския етнос. В Института за история все пак работи един млад албанец, който обаче бе само мълчалив слушател на представените доклади.

В крайна сметка изглежда, че засега в скопската историография има два отворени въпроса – първо, дали македонското революционно движение от 19-ти и първата третина на 20-ти век има български етнонационален характер и второ, дали ако отбранителния рубеж за македонския национален характер на това

движение бъде изоставен, новата защитна линия срещу българските тези може да бъде изградена около културно-просветните манифестации на македонската национална идентичност, свързани с имена като Мисирков? В по-общ план стои питането за предмета на занимание на скопските историци – дали това е историята на македонския народ (нация) или историята на Македония плюс съдбата на македонската емиграция? Аз лично не виждам проблем в Скопие да констатираме, че ВМРО е била българска организация, която е неразделна част от македонската история. Както и обратното – в София да се примирият с факта, че шестте десетилетия на национално самоутвърждаване на македонците не са нещо, което може да бъде заличено от историческия разказ за предходния един век. Засега обаче и в македонската и в българската историческа наука доминира схващането, че историците са призвани да градят и укрепват националната митология, а не да я разграждат на съставните ѝ части и да търсят механизмите, които ги слепват в едно цяло.